

Om arbejdets nødvendighed
i
fængsler og straffeanstalter
og
sammes forhold til den fri industri.

Et foredrag, holdt i det rhinsk-westfalske fængselselskabs
generalforsamling den 9de August 1877, af
straffeanstalts-direktør Strosser i Münster.

I alle civiliserede lande har der nu i mer end en menneskealder hævet sig stemmer fra alle sider for nødvendigheden af det tvungne arbejde i straffeanstalterne, dets indre indretning og gennemførelse, dets mål og midler. Snart gennem pressen, snart i offentlige forsamlinger og foreninger have såvel videnskabsmænd som praktiske bestillingsmænd i straffefuldbyrdelsens forskellige grene udtalt sine meninger og erfaringer. Talrige klager have lydt fra håndværkernes rækker; petitioner med tusinder af underskrifter ere blevne rettede til regeringer og lovgivende forsamlinger, hvori besværingen over fængselsarbejdernes utålelige konkurrence med den fri håndværks- og næringsstand atter og atter vender tilbage. Også socialdemokraterne have i tidsskrifter og forsamlinger behandlet dette spørgsmål fra deres systems ensidige standpunkt.

Da således nærværende foredrags genstand i ordets fuldeste betydning hører til de brændende tids- og stridsspørgsmål, har vort selskabs bestyrelse i overensstemmelse med den hidtil fulgte praksis også anset det for tidssvarende at sætte denne materie på dagsordenen i vor generalforsamling og anmodet mig om overtagelsen af det ledende foredrag. Trods forskellige personlige hindringsgrunde har jeg, efter gentagen anmodning, indvilliget, idet jeg håber, at man godhedsfuld vil lade disse hindrende momenter tjene som undskyldning, hvis mit foredrag fra en eller anden side skulde findes ikke ganske at fyldestgøre sin opgave.

Efterat jeg da nogenledes havde rekognosceret mit arbejdes terræn, blev det mig klart, at det mindre kommer an på at føje mine meningsytringer om det behandlede thema til de forhånden værende, end meget mere på at sammenstille det rige materiale, såvidt tiden tillod mig det, i et overskueligt billede og da, efter at have hørt et stort antal sagkyndige mænd, at vinde et klart og fast omdømme og at udtale det med den vægt, som et selskab, der i mer end et halvt århundrede med alvor og troskab har arbejdet i straffefuldbyrdsens tjeneste, må lægge til grund for sine beslutninger. Ved denne fremgangsmåde håber jeg da også at kunne gøre dem en tjeneste, som enten i embedsmedfør befatte sig med den omhandlede materie, eller som gennem pressen eller i offentlige forsamlinger udtale deres dom, og endelig dem, som netop tilstræbe at gøre sig bekendt med de forhånden værende fagkyndige udtalelser.

Efter disse indledende bemærkninger vender jeg mig da ligefrem til selve genstanden for vore forhand-

linger. Ligeså forskellig som både fagmændenes og de udenforståendes dom lyder om den anden del af vort thema, ligeså harmonisk samstemmende er den om sætningens første del.

Når i tidernes begyndelse gudsdommen lød til vor stammefader: „I dit ansigts sved skal du æde dit brød“, og når den hellige skrift et andet sted siger: „Den som ikke vil arbejde skal heller ikke æde,“ så indrømmer man da også næsten enstemmig med hensyn til de fængslede, at også de ikke kunne være udelukkede fra den for alle mennesker gældende guddommelige ordning, fordi staten har taget dem i forvaring for en forseelse eller forbrydelse og herved afskåret dem fra lejligheden til det frivillige arbejde. Ligesom al guddommelig straf kun kan tilsigte at føre mennesket nærmere til dets sande lykke og frelse i tid og evighed, således må også dette mål fortrinsvis tillægges hine på engang straffende og velsignende ord, som indviede arbejdet til en af menneskeslægtens hovedopgaver.

Arbejdets dybe moralske værd og ubetingede almindelige betydning har folkeånden negativt udtrykt i det gamle visdomsord: „Lediggang er moder til alle laster og djævelens hovedpude“. Positivt kan det vel siges, at arbejdet (hvorved dog ikke ensidig må tænkes på det legemlige, men også på det åndelige arbejde) er livets bedste sundhedsmiddel, det styrker og nærer livskrafterne, åndsevnerne og villien men bekæmper lasten og al menneskelig nød og elendighed.

Disse få forudsætninger må da utvivlsom føre til den slutning, at arbejdet i ansigtets sved ikke blot er fangens pligt, men også hans ligesom ethvert andet menneskebarns fulde gode ret. Det skal værne ham

mod lediggangens sædelige farer, mod forstyrrende fysiske indvirkninger på hans helbred og endelig mildne hans ufrihed og alle de dermed forbundne tunge følger, hvoraf en ensformig årelang tomheds- og kedsommelighedstilstand vilde være den mest fortvivlende.

Men ikke alene have fangerne selv en ubestridelig ret til arbejdet, også staten og alle dens hæderlige borgere, der med en betydelig brøkdel af deres skatter bygge og underholde fængslerne og bære omkostningerne for de fængsledes bevogtning, må have en ikke mindre ret til at fordrø arbejdet. Det er ikke mer end ret og billigt, at de, som på tusindfoldig måde have skadet almenvellet også med anstrengheden af alle kræfter bør bidrage så meget som mulig til at opveje hine ofre for deres sikre varetægt og forplejning. Medens millioner af ulastelige mænd og kvinder fra morgen til aften, år ud og år ind må trælde hårdt for at forskaffe sig og sine det daglige ophold, vilde det være en ligefrem forhånelse af ret og retfærdighed, hvis man ikke stillede samme fordring til forbrydernes anvendelse af tid og kræfter.

Ligeså betydningsfuldt som arbejdet er for fangernes sædelige forbedring og sundhedens vedligeholdelse og for statens finansielle interesse, ligeså uundværligt er det for den blandt et samfund af forbrydere nødvendige strenge disciplin. Der, hvor som oftest hundreder af mennesker ere samlede i et indskrænket rum, hvilke næsten alle mere eller mindre have krænket Guds og statens love, der må også håndhævelsen af en lovbestemt, alvorlig tugt nødvendigvis blive den uundværligste betingelse for, ved et roligt og ordnet samliv, nogenledes at kunne tilberede jordbunden for straffefuldbyrdsens forbedringsopgave. Når imidlertid

ifølge det anførte gamle tankesprog lediggang allerede i friheden er alle lasters moder, hvor langt snarere vilde da ikke et ubeskæftiget fængselsliv blive en frugtbar moder til unævnelig skændsel og uterlighed, en sæd der vilde mangfoldiggjøres på en så gunstig jordbund som en mængde fra ungdommen forsømte, moralsk fordærvede mennesker. Under sådanne omstændigheder vilde grov ulydighed og mytteri høre til dagens orden eller kun kunne holdes nede ved en jernhård disciplin under anvendelsen af de skarpeste straffeformer. I regelmæssigt arbejde haves en mægtig afleder for hjertets gærende tanker, og derfor er det, i forening med de andre hovedfaktorer i fængselslivet: den gejstlige sjælesorg og håndhævelsen af en tillæmpet disciplin, selv en så vigtig faktor, at den på ingen måde kan undværes til løsningen af de opgaver, hvilke den nyere tid stiller til et velindrettet fængsel.

At der i arbejdets værdi bydes bestyrelsen lejlighed til at yde fangerne en del af arbejdslønnen som præmie til opmuntring af flid og derved sætte dem istand til dels at skaffe sig enkelte behageligheder under straffen, dels at understøtte deres nødlidende familier, eller som nødhjælp ved den generhvervede frihed, er også en fordel, hvis indflydelse på fangernes forbedring ikke bør undervurderes.

Når der nu ikke desmindre, i modsætning til alle disse erfaringer og kendsgerninger, hist og her har hævet sig stemmer imod enhver beskæftigelse af fangerne, navnlig den håndværksmæssige og industrielle, så beviser dette kun, at de hverken have anelse om eller forståelse af livet i fængslerne, sålidt som af en velindrettet straffefulbyrdelses fordringer og opgaver.

Da man i Amerika ved den første indførelse af det philadelphiske fængselsystem ved siden af den strenge afsondring også udelukkede enhver slags sysselsættelse af fangerne for at overlade de indespærrede til deres egne tanker, fjerne enhver forstyrrelse af denne slags beskæftigelse og desto sikrere føre dem til bod og bedring, ene gennem den sjælelige indvirkning, da viste de indvundne erfaringer snart, at man med slige midler ingenlunde nåede den tilsigtede forbedring, men i fuldeste mål fremkaldte mangfoldige andre skadelige følger.

Under håndværks- og fabrikstandens almindelige skrig over tughusarbejdernes konkurrence nedlagde Frankrigs provisoriske regering i 1848 i revolutionens stormende dage alt arbejde i landets fængsler; men kun for snart igen at komme til erkendelsen af dette skridts mislighed og allerede 1852 atter at vende tilbage til den forladte tingenes orden. Således som Mittermaier har oplyst tog forvirring og uorden overhånd, forvaltningsomkostningerne steg i en utrolig grad, sædelige og materielle uheldsvangre følger trådte frem på en skrækindjagende måde.

Efterat jeg således i korte træk har fremhævet de momenter, der skulle godtgjøre fængselsarbejdets nødvendighed og uundværlighed, tillader jeg mig til understøttelse af det sagte at anføre lignende domme fra en række af mænd, der næsten alle i straffefuldbyrdelsens tjeneste have erhvervet sig et agtet navn også udenfor deres fædrelands grændser.

Major du Cane, generalinspektør over fængslerne i England siger i en indberetning af 1871:

„Tre formål tilstræbes ved fangernes beskæftigelse: den skal indvirke afskrækkende på dem og på forbryderklassen overhovedet, den skal udøve en forbedrende

indflydelse, og den skal såvidt muligt dække omkostningerne.

Fængselsdirektør Kühne i St. Gallen i Sveits ytrer sig om fængselsarbejdet i et 1866 udgivet skrift betitlet „Rückblick auf die Wirksamkeit und Erfahrung der Strafanstalt St. Jakob bei St. Gallen in den ersten 25 Jahren ihres Bestandes“ på følgende måde:

Mennesket, som af samfundet får livets ophold og behageligheder som arbejdets frugt, er forpligtet til i et billigt forhold at ofre sine kræfter til samfundets nytte. Da forbryderen (i de fleste tilfælde) grovelig har krænket denne samfundslov, så bliver han bragt i straffeanstalten for gennem tvang at vænnes til denne samfundspligt. Fra dette synspunkt er det, i de bedre straffeanstalter og da også i den st. gallske, at arbejdspligten er forbunden med tugthusstraffen. Betydningfuldt er det, at ikke enhver frihedsstraf involverer samme pligt. Visselig har arbejdet et betydningsfuldt sædeligt værd. Hvad vilde der vel blive af en tugthusbefolkning uden arbejde? Den ufordærvede vilde hjemfalde til fortvivlelse, den fordærvede til lasten i alle former.

d'Alinge, den berømmelige, mangeårige direktør for straffeanstalten i Zwickau i Sachsen, udtaler sig i sit værk: „Besserung auf dem Wege der Individualisierung“ om den foreliggende del af vort thema på følgende måde:

Arbejdet bærer alle sædelighedens momenter i sig og må derfor stå overordenlig højt som middel for alle de formål, der her skulle efterstræbes. Hvilket arbejde der skal tildeles en fange, afhænger selvfølgelig først af hans åndelige og legemlige anlæg og dernæst af, hvad der nærmest vil kunne befordre hans sædelige udvikling. Som tidligere omtalt kan afgjø-

relsen heraf kun tilkomme direktøren. Såvidt muligt bør der dog også tages hensyn til, at fangen ved hjælp af det tillærte og udøvede arbejde kan sikre sin fremtid. Skulde imidlertid direktørens afgjørelse ikke altid falde sammen med fangens tilbøjelighed, så bydes derved et væsentligt middel til *lydlighed*.

Ved den engang fastsatte bestemmelses konsekvente fastholden modarbejdes tillige den vankelmødighed, der næsten gennemgående er så karakteristisk for denne kategori af forbrydere. Også til udholdenhed i arbejdet vil fangen på denne måde vænne sig. Da arbejdet stiller samme fordring til alle fangerne, vil ingen være istand til uden tilladelse at hjælpe andre. Enhver vil kun kunne fremvise sit eget eller det af ham selv forfærdigede arbejde, og der bør våges strængt over mulige forsøg på bedrag. Herved befordres da også *oprigtighed* og *sandhedsfølelse*. Idet nu også *renlighed*, *orden*, *punktlighed* o. s. v. må tilstræbes, så ville samtlige grundfordringer til den foreskrevne opførsel, her i arbejdet, finde deres bekræftelse, anvendelse og væsentlige understøttelse — ligesom da også det guddommelige bud: „I dit ansigts sved skal du æde dit brød“ er grundvold for det huslige liv. — Direktionens bestræbelse må gå ud på at opdrage fangerne til dulige, tænkende og pålidelige arbejdere. De må lære at finde glæde i arbejdet

Her bliver det da bestyrelsens opgave at vække denne glæde ved alle midler, og med denne glæde vil også meget snart forbindes glæden ved overvindelsen af de egne modstræbende tilbøjeligheder; glæden ved løsningen af de stillede opgaver, ved opnåelsen af det foresatte arbejdspensum. Dermed følger en pengeandel, hvis forhøjelse stilles i udsigt ved forøget flid. Fangen føler sig nu i reel besiddelse af noget,

som han med fuld ret tør kalde sit. Glæden ved erhvervet, ved den retmæssige besiddelse vågner nu i ham. Med denne besiddelse vokser muligheden af at købe sig noget for det redeligt erhvervede, at forskaffe sig en tilladt nydelse eller også frivillig at kunne gjøre afkald derpå. Med denne erhvervelse tilbyder sig også en lejlighed til at kunne understøtte sin trængende familie eller at kunne berede dem, han så ofte har bedrøvet, en virkelig glæde. En forstandig direktør vil endnu finde mangan lejlighed til ved arbejdet at indvirke på *sjælelivet*.

Den afdøde tidligere direktør for cellefængslet i Bruchsal, Fücszlin, karakteriserer arbejdsdriften i fængslerne i sit 1856 udkomne skrift om grundbetingelserne for enhver fængselsreform efter afsondringsprincippet således:

For den mulige gennemførelse af en længere varende cellestraf, men navnlig for opnåelsen af dens formål som forbedringsstraf må den legemlige og åndelige beskæftigelse af cellefangen betragtes som det vigtigste hjælpemiddel, af hvis formålstjenlige indretning systemets fremtid for største delen må afhænge. Den forskrift, at enhver fange må levere et bestemt dagarbejde og, selv når dette er færdigt før den fastsatte tid, dog vedbliver at arbejde til frihedstimen, en sådan arbejdstvang består vistnok og gjøres gældende i Bruchsaler-anstaltens husorden og må gjøres gældende i ethvert cellefængsel såvel i fangernes og hustugtens som i selve systemets formåls interesse; thi fangen skal vænnes til flid og udholdenhed i arbejdet, holdes legemlig og åndelig sund ved arbejdet, undrages syndige tanker og husordenens forstyrrelse (t. e. kommunikationsforsøg med medfanger) og såvidt muligt uddannes i det ham tildelte håndarbejde.

Den forhenværende mangeårige forvalter ved Bruchsaler-fængslet, arkivar ved landdagens andet kammer, Bauer, en sagkyndig avtoritet på straffeanstaltnes arbejdsdrifts område, siger i sit bekendte skrift: *Der Gewerbsbetrieb in den Strafanstalten*“ år 1861:

Lovgiveren vil åbenbart hæve straffens bedre karakter, idet han på den ene side forlader den vej, der hindrer forbedringen og fremmer fordærvelsen, men på den anden side med forsonlig hånd byder den faldne alle midler til sædelig genfødelse gennem en harmonisk ordnet opdragelse. Blandt disse midler har arbejdet en høj rang. Hvorvel det som element i straffen må opfattes som et onde, så er det på den anden side en stor velgerning for fangen, ikke blot en mægtig, sædelig løftestang men ofte afgjørende for den straffedes hele borgerlige eksistens. Heraf følger at beskæftigelsen er lige så uundværlig for forbedringen som for det egentlige straffeformål, og det i første henseende ikke alene for at unddrage de straffede lediggangens skadelige følger, men også og langt mere som middel til at befordre den sædelige og åndelige udvikling. Kun ved tvangen bliver arbejdet en del af straffen. — Allerede i det fri borgerlige liv påtrykker lediggangen tanken en forfængelig, syndig retning. Lediggangen er det som ordsproget brændemærker som alle lasters moder. Hvilken moralsk ødelæggelse må den da ikke anrette i et befolkningslag, der hyppig allerede er nedsunket i lasternes dynd og ikke finder kraft hos sig selv til at yde modstand mod slette eksemplers forførelse eller en forvildet phantasis opildnelse! Efter det oprindelige philadelphiske system forbød man fangerne arbejdet, man tvang dem til lediggang; man overlod dem enten til den vågnende samvittighedskval eller

en ophidset phantasis tøjlesløshed; man berøvede dem lejligheden til at øve og uddanne deres evner og kræfter til at gøre dem nyttige for samfundet — med et ord, man forglemte arbejdets høje sædelige værd. Fra denne vildfarelse er man, Gud være lovet, for længst bleven helbredet. I enhver straffeanstalt har arbejdet nu fået fast fod både som straffe- og forbedringsmiddel; i enhver god fængselsorganisation anses det nu ikke blot som den fangnes pligt, men også som hans ret. Ethvert sædeligt menneskes valgspog: „ora et labora“, skal også være fængselstugtens devise. Bøn og arbejde bringer den sindsro, den tålmodighed, mådeholdenhed, den åndslige vægt, som følger med bevidstheden om en tro pligtopfyldelse. Dovenskab, letsind, ligegyldighed, vankelmod, opsætsighed betvinges ved en ordnet og nyttig anvendelse af tiden. Med lyst og kærlighed til arbejde tager i reglen menneskets sjælelige liv en anden retning; uden den kan intet forbryderisk sindelag omvendes, ingen gunstig jordbund for forbedringsmidlernes indflydelse beredes. De mest forvildede og forstokkede individer ere sikkert nok også de døvneste mennesker, indehavere af de fleste disciplinære straffe ligesom af de laveste arbejds-konti. Tilvanthed til arbejde er derfor allerede et skridt henimod forbedring, og hvorvel fangens opførsel i arbejdsanstalten ikke yder noget sikkert holdpunkt til bedømmelsen af hans fremtidige liv, så tør man dog betragte arbejdets kerne som det gode frø, der kun behøver nogenlunde gode vilkår for at give gode frugter.

På lignende måde som Bauer udtaler direktør Høyens sig i „Blätter für Gefängniskunde, 9 bind“: Arbejdet skal være en integrerende del af straffen, et befordringsmiddel for disciplinen og en erstatning for

statens omkostninger ved straffefuldbyrdelsen. Vende vi os nu til den første fordring, så må arbejdet ligesom selve straffen indeholde et onde, hvis væsen — om det behøves, gennem uskadelig tvang — har den opgave at bringe straffens hele alvor til at træde frem. Men heraf følger da ikke alene, at arbejdet i og for sig må være et alvorligt, men også at det må udfylde fangens hele tid og kun unde ham den til hans kræfters vedligeholdelse og forfriskelse nødvendige ro. Dersom dette nu sker med det nødvendige hensyn til hvad han formår, da vil snart det, som fra begyndelsen måtte opfattes som et onde, kun vedblive at være det for de arbejdssky, de uvillige og dovne; men for alle andre vil det forvandle sig til det modsatte. Ja, når udførelsen af arbejdet i det enkelte efterhånden fører til bevidstheden om egen dulighed — hvad der jo ikke kan udeblive, hvor der findes en god villie — så vil arbejdet fremkalde sindsstemninger, der ville nærme sig til tilfredshed og frejdighed, og vække forsætter, som hjælpe til at befordre hele menneskets sædelige oprejsning.

Når sådanne stemninger hos fangen blive bemærkelige, må man endelig ikke undlade at opmuntre og styrke dem; thi netop herved sikres den foran anførte anden fordring, arbejdet bliver et middel til at gøre disciplinen heldbringende. Hverken den mindre dulige eller den dovne ville vedvarende kunne afvise den overbevisning, at de med alvorlig villie ere istand til at erhverve sig deres underhold på en redelig måde.

Anderledes end Bauer og Høyens vil direktør Sichart fra Ludvigsburg i Würtemberg have fængselsarbejdet betragtet. For ham er det ikke et onde, en integrerende del af selve straffen, men ligefrem et opdragelsesmiddel; således som også Füeszin i sit

ovenanførte værk betragter det. Sichart ytrer sig herom i 11te binds 5te hefte af „Blätter für Gefängnis-kunde“ således: Det er ikke som egenlig tvangs- og straffemiddel, at arbejdet yder sin velsignelsesrige virksomhed, dets værd må søges til en anden side, det ligger nemlig i dets forbedrende, opdragende virkning.

Vi kunne ikke have til hensigt ved arbejdet at indgyde fangen skræk og frygt for straf men meget mere derved at indgyde ham kærlighed til det rette og gode. For at nå dette mål må vi gjøre arbejdet kært og værdifuldt for ham; det skal ikke vise sig for ham som en plageånd men tvertimod som en trøstende engel, som en velgjørerinde. At enhver fange i sin straffetid bidrager, hvad han efter evne og kræfter formår, til det almene bedste, som anstalten repræsenterer, er en moralsk pligt mod det borgerlige samfund, til hvis opfyldelse hans egen samvittighed skulde anspore ham.

Staten må af ethiske grunde fordre, at enhver fange betaler denne sin gæld til samfundet; den tør ikke tåle lediggang på det sted, hvor straffen fuldbyrdes for at forbedre ham som borger; den må meget mere bekæmpe den ved alle til dens rådighed stående lovlige midler. Mislige samfundstilstande tør mindst afspejle sig i straffe- og forbedringsanstalten. Men arbejdet er også en velgerning, som forbryderens misgerning ikke kan have betaget ham adkomst til, og på hvis nydelse han også under fangenskabets kan gjøre krav. Uden arbejde kan ingen åndelig og sjælelig sålidt som legemlig sundhed trives. Kun gennem arbejdets velsignelse hæves dets forbandelse.

Sålænge vi betragte arbejdet som en byrde, vil vor sædelige dannelse altid være ufuldkommen. — At

turde arbejde er en lykke; at skulle være ledig en pine — denne sandhed se vi uden undtagelse bekræftet ved deres kvaler, som ubeskæftigede må udholde en undersøgelses varetægt. Man burde ikke med for­kærlighed tale så meget om arbejdstvang, ja endog gjøre den til målestok for straffegraden; man skulde meget mere ved arbejdet betone fangens *ret*, da kunde der måske blive udsigt til engang at få ende på de ligefrem gyselige tilstande, der i arresthusene følge af varetægtens tvungne lediggang. Straffens streng­hed og alvor eller, om man vil, det afskrækkende princip i straffen ytrer sig ikke i arbejdet selv men i den tvang, som unddrager fangen friheden til efter eget tykke at kunne udføre arbejdet eller undlade det; til at vælge mellem forskellige beskæftigelser, og endelig til at disponere over sit arbejdes værdi og udbytte.

Direktør Müller i Lenzburg i Sveits udtaler sig om arbejdets nødvendighed og betydning i sin anden indberetning om den af ham bestyrede anstalt på følgende måde:

„Arbejdet er for fangerne den bedste og vigtigste del af deres liv i anstalten; ved arbejdet er det, at de holdes både åndeligt og legemligt oppe; mere end alt andet er arbejdet midlet til at føre dem tilbage til et ordnet liv.

Mange opnå virkelig at komme til fuld erkendelse af det velgørende i et ordnet, regelmæssigt arbejde, således at de allerede i anstalten arbejde af lyst og ikke blot af tvang. Derimod er vistnok tallet på dem, der ikke formå at få smag for arbejde men altid må drives dertil, heller ikke ringe. Sådanne ere fortabte for stedse; der hvor den sædeligt styrkende virkelyst ikke kan vækkes i et menneske, der vil aldrig kunne blive tale om en virkelig forbedring; også an-

delige midler ville blive frugtesløse. Sådanne fanger have efter løsladelsen ingen anden udsigt end tidligere eller senere at vende tilbage til tugthuset.

En i året 1872 i Cincinnati i Amerika forsamlet fængselskongres gav med hensyn til arbejdet i sin 16de these følgende erklæring:

„Den industrielle uddannelse må indrømmes en højere udvikling og tillige en større udstrækning, end det tidligere var tilfældet og det endnu den dag i dag gennemsnitlig er tilfældet i vore fængsler. Arbejdet er ikke blot dydens mægtigste allierede men også kilden til erhverv. Vedholdende, driftigt, hæderligt arbejde er grundvolden for al reformatorisk disciplin. Det er ikke alene et hjælpemiddel for forbedringen men en bestandel af selve forbedringens væsen. Howards grundsætning lød: „Gjør menneskene flittige, så gjør du dem ærlige,“ en grundsætning, som kongressen har erkendt for at være i høj grad sand og praktisk.“

J. Burkhardt fra Zwickau ytrer i 11te bind af „Blätter für Gefängnisskunde“ i en afhandling om straffearbejde:

„Et menneske, som ikke arbejder, har ikke alene tabt sin ret til sine fornødenheders tilfredsstillelse og tærer som parasit på andres værk men er i social henseende at betragte som død.“

Arbejdets såvel materielle som høje sædelige værd må vel tale tilstrækkeligt tydeligt for, at ingen straffeanstalt kan vise det fra sig men meget mere må anse det for den jordbund, hvorpå og ved siden af hvilken alle højere formål skulle fremelskes. Den sunde menneskeforstand må sige os, at enhver straffeanstalt uden arbejde måtte blive en udrukningsanstalt for forbrydelser.“

Det mangeårige, trofaste og højagtede medlem af vor forening, den afdøde fængselspræst Rommel i Kølsh udtaler sig, i sin betænkning om fængselsarbejdets begreb fra året 1870, om sagen på følgende måde:

„Der er en naturlig nødvendighed, ja en naturlig forpligtelse tilstede for enhver straffefange til at arbejde, og denne pligt kræver en lovkræftig udtalelse eller idetmindste, at loven ikke gjør den tvivlsom. Jeg siger udtrykkelig, at han skal arbejde, det vil sige arbejde alvorligt, levere et passende pensum.

Alt overfladisk skinarbejde, al lunefuld, vankelmødig, egenrådig overgang fra et arbejde til et andet stemmer kun lidet med fængselsstraffens alvor. Og hvorledes kan man andet end betragte det som en naturlig pligt for fangen at erstatte en del af de store omkostninger ved hans indespærring og forplejning ved arbejde, da han jo selv har fremtvunget sin indespærring ved den brøde, hvorfor han retslig er domfældt — og da han i frihed også måtte virke for sin eksistens? Arbejdet i straffeanstalterne er den jordbund, hvorpå og ved siden af hvilken alle andre formål må fremspire for straffefangerne: deres sædelige værn, deres forbedring, opdragelse og fremtidige arbejdsdygtighed. Ja, i den grad er arbejdet den første og uundværligste fordring, at selv den jernhårdeste, skrækkeligste disciplin ikke vilde kunne skaffe ro og orden i fængslerne uden arbejde.

Alt hvad man må unde fangerne som ulykkelige medmennesker: religionens trøst, deltagelse i gudstjeneste, undervisning og læsning, regelmæssige besøg af deres sjælesørger og endelig ved løsladelsen en sparepenge — alt dette vilde jo være intetsigende ja umuligt uden i forening med arbejdet. Selv om man ikke vilde anerkende den hævdede forpligtelse til arbejde

som oprindelig og almindelig gældende for alle klasser af straffefanger, så måtte man ikke destomindre gjøre den til bud for dem alle uden undtagelse af hensyn til den ydre orden og disciplin, der i fængslerne ligesom i det militære liv må grundlægges jernfast, men som man her ikke er istand til at grunde sikrere på human måde end ved den udtrykkelige forpligtelse til arbejde for alle.

Arbejdet er i og for sig en velgerning; det er en trøst og velsignelse i fængslet; den angrende kommer til at ære sig selv gennem sit arbejde; det har på en gang noget lægende, forsonende og oprejsende ved sig. — Men ve os, hvis *intet* arbejde var indført i straffeanstalterne! Det erfare vi fængselsembeds mænd af fangernes bitre klager, når en entreprenør, som har ladet arbejde i anstalten, pludselig træder tilbage, eller når et bestemt arbejde på grund af uheldige konjunkturer pludselig standser.

Når der i sådanne tilfælde blot mangler arbejds materiale i få dage, hvor klages der da ikke over kedsomhed — ikke at tale om hvad der forbindes med kedsomhed i fængselslivet.

Fængselselendigheden kulminerer i to hovedpunkter: mangel på fangernes beskæftigelse og mangel på isolationsmidler. Alt hvad der fortælles om afskyligheder i slet ordnede fængsler: at menneskene der ikke blive bedre men slettere, at de ere en rede for laster — det har alt sit udspring fra disse to hovedkilder. Arbejdet isolerer fangen selv midt i fællesskabet dog nogenlunde, fængsler hver enkelt til en bestemt plads, skaffer ro og orden, lægger bånd på forstyrrende tanker, besværliggjør den letfærdige underholdning, der udspringer af kedsommelighed, den indbyrdes undervisning i sletheder og er, uden opsyn,

selv en slags opsynets-stedfortræder, fordi det retter opmærksomheden på noget nyttigt og ikke giver fangen tid til at tænke på slette streger.

Den blotte sidde i fængsel vil både for fangerne og for samfundet blive uden frugter, når ikke fængslet bliver en alvorlig skole. Man tænke nærmest på de mange, hvis lovovertrædelse er udsprungen af ledig-gang, dovenskab, spillesyge, af hang til utugt og va-gabonderen, af forladthed og forvildelse. Sådanne mennesker må under lovens formynderskab lære at få sands for alvorligt arbejde og i dette finde et middel til ærligt selvophold.“

Dr. Baer, for tiden læge ved det store fængsel ved Plötzensee ved Berlin, siger i sit i 1871 udgivne for-træffelige værk: „Die Gefängnisse, Strafanstalten und Strafsysteme“ om arbejdsvirksomhedens nødvendighed:

„Om arbejdet i fængslerne skal være en skærpelse af straffen for ved tvangen at gjøre denne ret fø-
lelig (en anskuelse som i vor tid dog kun finder få forsvarere), — om det tvungne arbejde er et op-
dragelses- og forbedringsmiddel ved at give fangen lyst og kærlighed til arbejde, eller om det kun til-
stedes af hensyn til fangen selv for at fri ham for kedsommelighedens pine og for at hjælpe ham til at forglemme sin stilling; om det endelig er en finan-
siel forholdsregel for ved hjælp af fangernes arbejds-
kraft at byde staten erstatning for fængselsomkost-
ningerne — det er altsammen strids- og princip-
spørgsmål, som dog altid have det tilfælles, at de ubetinget fordrer selve arbejdet. I den nyere tid krymper man sig af misforstået humanitetsfølelse ved
arbejdstvangen, man mener, at den hensigt dermed at forjage kedsommelighedens onde ånd, at vænne til
arbejdslyst, at oplæres i en arbejdsgren, som kan give

erhverv under fri forhold, at alt dette går tabt ved tvangen, ved det kategoriske: „Du skal“; men at der meget mere vågner en følelse af had og vrede i fangens bryst mod plageånderne, mod staten, imod alle mennesker. Men er dog ikke alle mennesker efter naturens eksempel, efter fornuftens og religionens lærdomme og livets erfaringer — ere ikke alle mennesker, uden hensyn til livsstilling, henvist til at arbejde hver på sin måde? Skal forbryderen, som har bestjålet den redelig arbejdende borger for sin sparepenge, som han atter har sat overstyr i slet selskab, skal en sådan forbryder kun næres og plejes i godt ventilerede, opvarmede og oplyste lokaler, spadsere, bade til bestemte tider og forresten nyde sin ro, indtil det engang falder ham ind at arbejde lidt til forandring?

Hvor strengt og besværligt må vel ikke arbejdsmanden på landet, i fabriken eller den fattige håndværker arbejde for at stille sin sult? Og en domfældt forbryder skulde ganske efter behag kunne arbejde eller lade være at arbejde? Det er ingen tvivl underkastet, at den største del af en straffeanstalts befolkning slet ikke kender noget til det pinligste moment i frihedens berøvelse, *vanæren*, eller også snart i fællesskabet glemmer det, og det er ligeså sikkert, at den almindelige forbryder først gennem den absolute arbejdstvang, ved modsætningen til hans tidligere lediggang og tøjlesløse liv forstår sin stilling; først det vedholdende arbejde og lovens ubønhørlige streng- hede lade ham føle, at der gives en verdensorden, der er højere og stærkere end hans utæmmede vilje. Jo større retskrav man indirekte vil tilkende straffefangen lige over for staten, jo mere den sidste skal og må sørge for den førstes legemlige og åndelige oprejsning, desto mere må der også påhvile denne den alminde-

lige menneskepligt *at arbejde*, så længe han befinder sig i anstalten under statens opsig.

Og derfor er da den absolute arbejdstvang uundværlig og nødvendig for en stor, i fællesskab levende fængselsbefolkning.“ —

I de anførte citater have vi nu en hel række af vidnesbyrd for os om fængselsarbejdets nødvendighed og velsignelse. Generaldirektører for hele landes fængselsvæsen, direktører for enkelte straffeanstalter, forstandere for den specielle drift af fængselsarbejdet, præster og læger, mænd, der af menneskekærlighed ville rejse den faldne, næsten alle folk, som have helliget en stor del af deres bedste leveår til straffefuldbyrdens tunge arbejde, tilhørende de forskellige lande, i kirkelig og politisk henseende meget forskellige — og dog hvor forunderlig stemme de ikke overens om den første del af vort thema?

Hvor således fra alle sider kompetente dommere, hvis antal med lethed kunde forøges, på en så mærkelig måde ere enige, der kunne stemmer ikke have krav på at komme med i betragtning, der, i blind ophidselse, i egenkærlig lidenskabelighed mere eller mindre klart og ligefrem fordre det industrielle fængselsarbejde indskrænket eller nedlagt, eller, således som skomagersvendene på den i 1871 i Amsterdam afholdte internationale kongres, forlange den fuldstændige ophævelse af alle fængsler for da på samme tid at gøre det af med fængselsarbejdets forhadte konkurrence.

Til sådanne yderligheder går dog kun en mindre del af fængselsarbejdets modstandere. Det store flertal fordrer kun en forandring i driftsmåden; det være sig nu enten i indskrænkningen af den håndværksmæssige og industrielle virksomhed eller i arbejds-

lønnens forhøjelse, i opgivelsen af enkelte arbejdsgrene eller også i hele arbejdsdriftens omdannelse. Konkurrencen med det fri arbejde er bleven et skrækkende billede, hvormed man ophidser masserne, således at en stor del af den nød, hvorunder håndværk og næringsdrift for tiden sukker, henføres til denne farlige, trykkende konkurrence, af hvis fjærnelse man med længsel venter en væsentlig medvirkning til helbredelsen af det almindelige onde. Ubekendtskab med fængselsarbejdets virkelige forhold til det fri arbejde, med dets indretning og beskaffenhed ligger for det meste til grund for disse klager, hvad der jo som oftest er tilfælde, hvor der gives de store masser et stikord, der sætter dem i bevægelse og fremkalder uklare fordringer, uberegtigede og uopfyldelige ønsker.

Ikke destomindre vilde det være en betænkelig vildfarelse, dersom man på grund af disse fejlagtige opfattelser og ophidselser ligefrem vilde fornægte den hele bevægelses berettigelse, at de bestående tilstande ikke give nogen anledning til klager, slet ikke lade sig forbedre, men at alt kan og bør forblive som det for øjeblikket er. Alt det jordiske er underkastet forandring, alt det menneskelige er forbederligt, og store befolkningskredses viltudbredte besværgelser tyde næsten altid med sikkerhed på tilstedeværende misforhold, hvis fjærnelse en vis statsstyrelse må tage under betænkning for af de forvirrede og uklare reformbestræbelser at udfinde det tidsvarende, opnåelige og mulige.

At kunne bidrage til denne opgaves løsning, i korte træk at fremstille de løsningsforsøg, der allerede er gjorte eller bragte i forslag af praktiske mænd, for at klare vor egen stilling til spørgsmålet, det er

opgaven for den anden del af nærværende referat, til hvis belysning jeg nu vil vende mig.

Forinden jeg imidlertid fremsætter min egen stilling på dette område, skal jeg også ved denne del, i overensstemmelse med den i min indledning antydede plan, først fremføre en række af domme fra forskellige af de mest sagkyndige mænd, for på denne basis så meget som muligt at lette dem deres dom.

Den overensstemmelse i anskuelser vi, som allerede fremhævet, fandt om den første del af vort thema, finde vi ikke med hensyn til den anden del; ved denne afvige anskuelserne om fængsels arbejdsvirksomhedens bedste indretning for at forebygge en betænkelig konkurrence med det fri arbejde overordentlig meget fra hverandre, ja ere tildels diametralt modsatte — det sikreste bevis for, at løsningen af denne opgave på ingen måde er så let, som mange mene, eller i hvert tilfælde at midlerne til løsningen efter landenes og folkestammernes forskellighed og efter mangfoldige andre medbestemmende momenter kunne og må være meget forskelligartede.

Med fuld kundskab til de bestemmende forhold og med billig hensynstagen til de fri næringsdrivendes berettigede fordringer har allerede indenrigsministeriet i Preussen søgt at ordne arbejdsdriften i straffeanstalterne. Ved rescripterne af 2den August 1847 og 4de Maj 1860 forordnede det som følger:

Arbejdsdriften i straffeanstalterne må indrettes således, at den fri næringsdrift lider mindst muligt derunder. Alle arbejder til anstaltens eget brug kunne udføres der.

Men udenfor dette tilfælde må al fabrikation for anstaltens egen regning undgås såvidt det lader sig

gjøre uden at foranledige, at en del af de arbejdsdygtige fanger blive ubeskæftigede derved; i regelen skulle fangernes arbejdskræfter udlejes til dertil skikkede tredie personer. Håndværksarbejde, der drives på de steder, hvor straffeanstalterne findes, eller i omegnen, må i regelen, når ikke særdeles omstændigheder begrunde en undtagelse, ikke forfærdiges på bestilling men kun til anstaltens eget behov. Håndværkslaug og mestre og specielle næringsbrug kan det dog tilstedes at benytte fangerne til forfærdigelsen af håndværksarbejde mod en passende dagløn. Detailudsalget af håndværksarbejde for anstaltens regning forbydes ganske. —

I indledningen til statistiken for de straffeanstalter, der høre under indenrigsministeriets ressort, for året 1869 hedder det side 10:

Tilbud i henseende til fangernes beskæftigelse med industri- og andre daglønsarbejder fandt også i året 1869 sted efter meget forskellig omfang i de forskellige provindser og anstalter. Selv gentagne offentlige udbud fra fængselsbestyrelsernes side svarede i enkelte landskaber ikke altid til det ønskede resultat. For at fangerne ikke skulde være uden beskæftigelse, blev der derfor i mange tilfælde intet andet tilbage end at gå ind på arbejdstilbud, hvilke både efter beskaffenhed og udbytte ikke kunde anses for tilfredsstillende. På den anden side tiltog klagerne over den fri industris forurettelse ved fængselsarbejderne. Regeringen, som aldrig har undladt at prøve deslige besværinger, har dog kun i de færreste tilfælde fundet dem begrundede. — Allerede mangfoldigheden af de i anstalterne drevne industrigrene udelukker mer eller mindre muligheden af en det fri arbejde skadende konkurrence. Der, hvor større grupper sysselsættes

med den samme industrigren, — vævning, cigarfabrikation, støvle- og trælæstefabrikation o. s. v., der have de fri medbejlere en rigelig modvægt i forbrugets størrelse og afsætningskredsens udstrækning.

Men selv set bort herfra kunde der kun være tale om fængselsarbejdernes skadende konkurrence, hvis fangearbejdet, for hvilket staten kun fastsætter lave prisskalaer, i godhed kunde måle sig med det fri arbejde. Men denne forudsætning slår ingeniunde til. Arbejdsdulighed, flid og udførelse står hos det overvejende flertal af fanger så langt tilbage for gennemsnitsmassen af de fri arbejderes, at den lavere prisskala for fangearbejde under sædvanlige forhold ikke vel kan tænkes at trykke prisen for det fri arbejde. Af samme grund vil det fra en anden side heller ikke kunne påstås, at den entreprenør, der arbejder med fangekræfter, er begunstiget ligeoverfor medbejlere, som ere henviste til at benytte fri arbejdere.

Den lave gennemsnitslønnning, som hin må udrede til statskassen, yder ham kun mere tilsyneladende end virkelige fordele — så meget mere som fængselsbestyrelsen til sin sikkerhed og i fængselstugtens interesse pålægger en sådan arbejdsentreprenør en række af betingelser og besværlige forpligtelser, der kunne siges forud at give den stipulerede lønningskala en forhøjelse. Den kendsgerning, at efterspørgslen af fangearbejdskraft ganske mangler i mange dele af monarkiet, vil i den sidst anførte forbindelse dog ikke vel kunne overses men bidrage til at føre dommen om de næringsdrivendes besværligheder hen i det rigtige spor. — Også har regeringen i året 1869 draget omsorg for de vindskibelige interesser, der knytte sig til fangearbejdet, såvelsom for statsfinansernes og

fangeplejens interesse, idet den ved forøgelsen af de forskellige arbejdsgrene har tilstræbt en passende fordeling af personalet på disse og derved har forhindret en uforholdsmæssig udvidelse af enkelte grene. I lige måde vil regeringen fremdeles anse det for en pligt så vidt muligt at åbne en fri konkurrence mellem entreprenørerne for derved at bringe lønningsbestemmelserne for fangearbejdet i det rette forhold til de fri arbejdes løn. Om nu, for at nå dette formål, det gennem deputeretkammerets rådslagning over stats-husholdningsetaten for 1870 anbefalede udbud af fangearbejds-kraft skal være det almindelige, det er i øjeblikket genstand for overvejelse. —

I samme ånd udtaler indenrigsministeriet sig om denne materie i den oplysende oversigt over de under den sorterende straffeanstalters statistik for 1872, 1873 og 1874; deri hedder det:

Arbejdsdriften i straffeanstalterne har til alle tider givet foranledning til forskelligartede udsættelser. På den ene side dadles det, at straffearbejdet indbringer for lidet, på den anden, at det foruretter det fri arbejde — enkelte stemmer (også i deputeretkammeret) ere gåede så vidt at forlange nedlæggelsen af alt fabrikationsarbejde i straffeanstalterne. Ligeoverfor disse udsættelser tør fængselsbestyrelsen beråbe sig på, at arbejdsdriften i de preussiske straffeanstalter er indrettet i fuldkommen overensstemmelse med folkerepræsentanternes ønsker og andragender.

Det andet kammer underkastede i sessionen 1849-50 straffearbejdets organisation en meget indtrængende undersøgelse gennem en speciel kommission, som derefter i sin beretning af 12te Debr. 1849 udtalte sig for antagelsen af efterfølgende grundsætninger:

„I reglen skulle arbejdskraftene være at udleje, hvorved fortrinsvis de fabrikationsgrene ere at vælge, som ere beregnede på eksport til udlandet, og som levere stoffer og halvfabrikater, hvis forarbejdelse er genstand for specielle forretningsgrene. Forsåvidt derimod fabrikationen for egen regning er tilstedelig, bør fortrinsvis vælges sådanne arbejder for fangerne, hvilke kun kunne og tør drives i større anstalter, fordi de enkelte håndværkere mangle de nødvendige driftsmidler, eller fordi de af sanitære-politihensyn ikke må foretages i arbejdernes indskrænkede boliger. Fremdeles skal al detailsalg af håndværksvarer for anstaltens regning være ganske forbudt og fangerens arbejde bortforpagtes til enkelte mestre. I overensstemmelse med denne beslutning har indenrigsministeren ved rescript af 4de Maj 1850 forordnet, at arbejdet i straffe- og forbedringsanstalter indrettes efter kommissionens forslag.

Da nu ikke destomindre håndværkernes besværligheder over det fri arbejdes forulempning fortsattes, besluttede deputeretkammeret i mødet den 23 Nvbr. 1869 at udtale den forventning: At den kgl. regering vilde lade det være sig magtpåliggende i de tilfælde, hvor det var nødvendigt at beskæftige straffefangerne for løn, at foranledige lønningsskalaens forhøjelse ved *offenlig udbud* af de forhåndenværende kræfter for derved at indskrænke den skadende konkurrence for de fri arbejdere.

Også dette forlangende er i fuldeste mål blevet taget til følge, og arbejdsdriftens organisering i straffeanstalterne beror nu så at sige på en gensidig overenskomst mellem regering og folkerepræsentation. — At der imidlertid uagtet disse foranstaltninger og anordninger endnu kan være enkelte klasser af fri ar-

bejdere, som nu og da føle sig forulempede ved straffearbejdet, kan vel ikke miskendes men heller ikke undgås; thi ethvert forstandigt arbejde bringer en gevinst, og når denne gevinst kommer straffeanstalterne tilgode, undrages den på samme tid selvfølgelig de fri arbejdere. At ville henvise fængselsbestyrelsen til uafsættelige, ganske værdiløse arbejder kan dog vel ikke være meningen; thi da måtte tilskudet til underholdningsomkostningerne, som for tiden indkommer af arbejdsdriften, dækkes på anden måde på skatteydernes bekostning.

På den indvending, at arbejderne i straffeanstalterne indbringe for lidet, må svaret være, at dette arbejde gennem det offentlige udbud ligefrem bringes på markedet og er en vare, der er tilfals for enhver, og selvfølgelig indbringer, hvad den er værd. Beløbene ere vistnok, i forhold til den pris der betales for det fri arbejde, kun ringe; men dette finder sin naturlige forklaring i de forskelligartede hindringer, som fængselsarbejdet er underkastet, og navnlig deri, at en stor del af fangerne må beskæftiges med arbejder, som de først lære i anstalten. Herved tabes naturligvis megen tid, og meget materiale fordærves; men straffetiden er ikke altid så lang, at de tab, som de straffedes læretid medfører, atter kan udlignes ved en større gevinst efter deres fulde indøvelse. Dersom fængselsarbejdet virkelig var så lukrativt for entreprenørerne, som det undertiden påstås, så måtte der jo åbenbart finde en stor efterspørgsel sted; men fængselsbestyrelsen gjør desværre den erfaring, at det uagtet de tilsyneladende lave lønningsbestemmelser ofte bliver vanskeligt at finde passende entreprenører, og at som følge heraf fangerne må sysselsættes med arbejder, der kun kunne gælde for en nødtilflugt.

Efter disse meget træffende udtalelser henviser det preussiske ministerium fremdeles til, hvorledes også de i deputeretkammeret gentagende udtalte ønsker om fangernes beskæftigelse med udvendige arbejder, så vidt muligt ere tagne til følge; men hvorledes mangehånde vanskeligheder ere til hinder for denne slags virksomhed dels ved fangernes personlighed, dels på grund af anstaltens sædelige og disciplinære opgaver, så at der selv i England og Irland i den nyeste tid har hævet sig vægtige stemmer imod denne slags beskæftigelse.

Forøvrigt udviser finantsudbyttet af de preussiske straffeanstalters arbejdsdrift, forsåvidt de henhøre under indenrigsministeriet, en betydelig stigning i det sidste årti. Arbejdsdriftens udbytte har (efter fradrag af fangernes andel, udgifterne for spisetillæg, arbejdsredskaber, materiale og ekstraordinære opsynsomkostninger) i gennemsnit for 3 år fra 1872-74 udgjort årlig pr. individ 31 Thlr. 12 Sgr. 1,75 Pf. (invalider, arbejdsudygtige, lærlinge, o. s. v. iberegnet) imod 13 Thl. 17½ Sgr. i året 1831; 25 Thlr. 17¾ Sgr. i året 1845 og 25 Thlr. 26 Sgr. i året 1871. — Når man hermed sammenligner arbejdsudbyttet i de vidt berømte irske fængsler, da når dette ikke engang den fjerdedel af det preussiske, medens *der* såvel som i England underholdningsomkostningerne pr. individ næsten ere tre gange så store som i Preussen.

Af medlemmerne af det preussiske deputeretkammer var det navnlig de deputerede *Duncker* og *Eberty*, som gentagende henledede landdagens og regeringens opmærksomhed på fængselsarbejdsdriftens indretning. Helt igennem vidne deres foredrag om deres interesse for sagen men også om deres mangel på kendskab til

de behandlede forhold; deres teori bliver ikke støttet og båret af erfaringens praksis.

Duncker ønsker, i en den 23de Nvbr. 1869 holdt tale, ganske at afskaffe fangernes arbejde for tredje person og isteden derfor at sætte militærarbejde og landhusholdningsarbejder; han henviser til den konkurrence, som f. eks. træsnitningen, der i Berlin beskæftiger c. 600 mennesker, har i anstalten i Moabit, hvor 100 fanger arbejde for en daglig løn af 6½ Sgr. pr. dag, medens der må betales hver fri arbejder 1 Thlr. pr. dag.

I mødet den 11 Januar 1872 udvidede *Duncker* sine forslag om fangernes beskæftigelse ved arbejde for staten til alle offentlige bygningsarbejder og landsmeliorationer.

Den deputerede *Eberty* er en stor beundrer af det irske fængselssystem og ønsker jo før jo heller at få de irske indretninger overførte til Preussen. Fangerne skulle ifølge hans forslag kun anvendes til agerdyrkning, dræning og opdyrkning af øde og ufrugtbare landstrækninger og for anvendelsen i dette arbejde indlogeres i lette, transportable barakker; fanger derimod, som ikke ere skikkede til sådant arbejde, vil han have beskæftiget med et tillært eller for erhvervet af deres fremtidige udkomme passende håndværk.

Således som begge de nævnte deputerede forestille sig sagen, vil den aldrig kunne gennemføres, fordi nemlig mange fanger slet ikke kunne anvendes til udstrakte udvendige arbejder t. eks. farlige forbrydere med lang straffetid, hvis derved lettede desertion vilde blive i høj grad truende for den offentlige sikkerhed; fremdeles alle svagelige, sygelige og forkrøblede personer; folk af de dannede stænder; disciplinen,

sjælesorgen og skolen vilde lide meget ved sådanne arbejder; men for en stor del fanger vilde en sådan beskæftigelse i fri luft i forbindelse med en regelmæssig forplejning og velindrettede sovesteder fuldstændig tabe karakteren af straf og betage den al dens alvor og bitterhed. Skomager, skræder- og sadelmagerarbejde for den militære brug fordrer fuldt uddannede håndværkere, hvoraf der gennemsnitlig findes meget få i straffeanstalterne; men for at kunne gjøre sådanne brugbare håndværkere af uøvede fanger udfordres selvfølgelig en forudgået flerårig læretid, hvortil næppe for en tiendedel af fangerne hele straffetiden vilde strække til.

Man ser tydeligt nok at d'Hrr. Duncker's og Eberty's forslag ere godt mente, men også at de praktisk ere absolut ubrugelige og udførlige.

Men vare de også udførlige, så vilde jo straffeanstaltens frygtede konkurrence ikke i mindste måde formindskes eller fjærnes; thi der vilde jo nøjagtig fortrænges lige så mange fri arbejdere, der nu ere beskæftigede med disse arbejder, som der vilde træde fanger i deres sted.

I henseende til de med det irske system forbundne udvendige arbejder for staten t. eks. ved kystbefæstning, i stenbrud etc., så tilstår selv dets mest afgjorte forsvarer på tysk grund, Professor von Holtzendorff i sin i 1859 udgivne bog om samme system, at både fængselspræsternes og lærernes virksomhed træder tilbage derved, idet dets beskaffenhed hindrer indvirkningen af intellektuelle magter.

Fængselsdirektørerne klagede over, at fangerne anvendtes til mange unyttige arbejder således som at trække store karrer fyldte med jord, hvortil mekaniske kræfter mere passende kunde benyttes. Også undrages der fæng-

selsbestyrelsen ved disse arbejder for statens regning den nødvendige uafhængighed og enhed i ledelsen, idet den nærmeste bestemmelse af arbejdet er afhængig af andre øvrigheder, hvorved afbrydelser, mangler og uregelmæssigheder af enhver slags ere uundgåelige. Heller ikke vil en almindelig eller omfangsrig gennemførelse af tvangsarbejde i det fri være mulig, medmindre derved sikres vedvarende arbejde uden hyppig stedforandring.

Som hovedbetingelse må det i hvert tilfælde fastsættes, at denne slags arbejder bevarer sin *strafferechtslige* karakter, altså forbliver forholdsvis anstrengende, billig for staten, ikke indbringende for fangerne og tilsteder, at disse holdes adskilte fra samkvem med den arbejdende fri befolkning. At disse grundbetingelser sjelden kunne forenes, og i Irland kun sikres ved regeringens plan for øernes kystbefæstning, hvorved fangerne i en række af år kunne beskæftiges med denne slags arbejde, dette tilstår Holtzendorff selv. Derved indrømmer han samtidig, hvor lidet det er muligt i Tyskland at anvise fængslerne den slags arbejder.

Den erfarne chef for det danske fængselsvæsen F. Bruun ytrer sig, i sit skrift: „Om Fuldbyrkelse af Strafarbejde,“ således om arbejderne i det fri for statens regning:

At benytte fangerne i denne tid (det såkaldte overgangsstadium) til udførelsen af offentlige arbejder, der ikke vedkomme anstalten eller foretages langt borte fra samme, anser jeg for praktisk udførligt af flere grunde, hvoraf jeg kun vil anføre én, som er afgjørende. Efter den ny straffelov med de mildere straffebestemmelser vil man ikke komme i besiddelse af tilstrækkelige kræfter til udførelsen af

større arbejder. Det højeste tal af fanger, som man her (i Danmark) tør påregne at kunne nå i denne overgangsklasse, vil næppe kunne anslås højere end til 100. Deraf vil i det mindste 10, på grund af alder og svaghed, være udygtige til anstrengende arbejde, 20 til 30 ville tilhøre håndværksklassen, og når da 60-70, der ere skikkede til den slags arbejde, blive tilbage, så kunne straffeanstalterne dog ikke undvære disse fra deres egne nødvendige arbejder. Et andet sted bemærker Bruun videre, at der med de i Danmark i denne retning anstillede forsøg kun gjordes den erfaring, at fangerne, fordelt på de forskellige arbejdspladse, let unddrog sig opsigten og trådte i forbindelse med fri arbejdere, hvad der gav anledning til forskellige betydelige uordner.

Dr. Baer udtaler sig i sin oven anførte bog om fangernes beskæftigelse med offentlige udvendige arbejder på følgende måde:

Anvendelsen af fanger til offentlig arbejde — d. v. s. vej- og havnearbejder, stenbrud og bjergværksindustri, navnlig arbejder, hvormed en offentlig fremtræden er forbunden, bliver af mange anset for forkastelig og utilstedelig. Arbejdet, som ved sine sædelige momenter må betragtes som det virksomste forbedrings- og opdragelsesmiddel, bliver utvivlsomt det modsatte, når den sidste gnist af skamfølelse og selvagtelse slukkes ved en offentlig paradering og tilskuestillen, også af *Zugschwert*, *Mittermaier*, *Frieszlin* o. a. betragtes straffefangens anvendelse til offentlig arbejde som ensbetydende med opgivelsen af forbedringsprincippet, hvad der dog vilde være i høj grad forkasteligt.

Efterat Baer har henvist til de, til forskellige tider og i forskellige lande, navnlig i Frankrig og Tyskland, højrøstede klager over fangernes anvendelse til indu-

strielle arbejder, fordi de formentlig skade og trykke prisen på arbejdsmarkedet for visse industrigræne, bemærker han videre: „Også i vore lovgivende forsamlinger have venner af arbejdsstanden udtalt sig imod arbejdssystemet i vore straffeanstalter, i den gode tro på denne måde at løse et stykke socialopgave. Altså fordi en eller anden arbejdsgrænse blomstrer i en anstalt, og fordi et antal fri arbejdere mer eller mindre lider ved denne konkurrence, skal hele arbejdssystemet i alle straffeanstalter lovformelig omskabelses! Mon dog ikke det fri samfund kunde være meget glad og tilfreds med, at alle forbrydere og fanger arbejdede flittigt og redeligt og ærligt fortjente deres underhold? Bliver det ikke fra alle sider mødt med anerkendelse og tilfredshed, at hundreder af straffefanger først have lært at arbejde i anstalten, og at ikke så få af dem senere i frihed have slået sig redeligt igennem verden ved hjælp af det i anstalten tillærte håndværk? Vilde det ikke i national-økonomisk henseende være en stor fejl, hvis c. 20,000 fangers arbejdskraft ikke blev omsat til nytte for statshusholdningen og til fremtidig held for de straffede selv? Måtte ikke i modsat tilfælde de fri borgere bringe et endnu større offer for de udliges underhold?

Når man betænker, hvorledes straffeanstalterne ere spredte omkring over hele landet, og hvor forsvindende lille antallet af de fanger, der arbejde i ordnede industrigræne, er ligeoverfor de fri arbejdere, skulde man synes, at dette konkurrencespørgelse, ligesom den formentlige fordel ved dette beskæftigelses-systems undertrykkelse, måtte forsvinde og blive til intet. — Fangerne skulle i straffeanstalterne sysselsættes med forfærdigelsen af de for hær og flåde nødvendige effekter, herved vilde da de nærværende ar-

bejds- og fabriksforetagender falde bort og med dem konkurrencen. Men kan det forsvares at anvende alle fanger til den samme indskrænkede arbejdskreds? Måtte man ikke kalde det grusomt at tvinge alle til et og samme arbejde uden hensyn til fortid, alder, vane, kald og fremtid? — Andre ville udelukkende have fangerne anvendt ved landbrugsarbejder, hvorved formentlig de heldigste følger for sundheden og forbedringen vilde opnås. De løsladte fra de sædvanlige straffeanstalter og cellefængsler ere i den første tid efter den genvundne frihed ikke istand til at fortjene deres brød, fordi deres legeme er svagt og deres ånd ikke let igen kan vænne sig til omgang med mennesker; helt anderledes er det med sådanne, der i straffetiden have været anvendt til landbrugsarbejder. De forlade anstalten med kraftige legemer og en sund sindsstemning, skikkede til ethvert arbejde og finde derfor også straks fortjeneste.

Disse tildels sande kendsgerninger lade sig dog, med Fiieszlin, let imødegå dermed: at de offentlige arbejder for størstedelen af fangerne slet ikke ere nogen straf; at ved denne slags beskæftigelse den skadelige indbyrdes påvirkning mellem fangerne ikke kan forhindres; at mange fanger tabe al æresfølelse ved den vedvarende offentlige stillen til skue; at fangerne undrages den strenge tugt og den moralske indvirkning gennem embedsmænd og undervisning. Endnu vægtigere ere de af Røder fremførte grunde imod den udelukkende beskæftigelse med landbrug. Om også opholdet i det fri er sundere, så må jo dog de fleste fri arbejdere finde sig i at arbejde i indelukkede rum.

Landhusholdningsarbejderne hvile som bekendt i flere måneder i vort klima. Hvad vil man da i den tid gjøre med fangerne? Ved den slags arbejde kunne

fangerne ikke være under tilstrækkeligt opsyn; markarbejdet fører til intime bekendtskaber, til komplotter, til sædelig fordærvelse, og det vilde dog være for dyrt at købe den legemlige sundhed på den sædelige sundheds bekostning!

Direktør *Sichart* optræder, i en 1871 i „Blätter für Gefangnissskunde“ offentliggjort afhandling om fængselsarbejdets konkurrence med den fri industri, som en afgjort tilhænger af det princip, hvorefter staten kun lader foretage arbejder i straffeanstalten til eget brug. Han indrømmer, at antallet af de fanger, der beskæftiges med de enkelte håndværk, som oftest kun er en beskedent brøkdel af de fri arbejdere, der, spredte over et helt land, udøve samme håndværk, og derfor næppe synes at kunne berede stor fare ved konkurrencen; noget anderledes og mere betænkelig stiller sagen sig derimod for de ligeartede håndværksdrivende i fængslets nærmeste omkreds. Nærmest med hensyn til disse ser han i statens deltagelse i den fri nærings almindelige væddekamp en åbenbar uret; thi staten skal være selve kamppladsen, hvor de industrielle kræfter måle sig med hverandre; dens egen optræden kan kun skade de offentlige interesser og regeringens værdighed — som da også historien lærer. — Bortforpagtningen af fanger til enkelte entreprenører bringer disse væsentlige fordele ligeoverfor konkurrenter i den billige arbejds løn, den lejefri afbenyttelse af lokaliteter, fangernes tvang til arbejde, afgiftslettelser o. a. l. — Men hvor staten selv optræder som arbejdsentreprenør, ved benyttelse af fanger, træder misligheden endnu mere frem. Den arbejder med rentefri kapital; er fri for leje; køber kontant og derfor billigere; har ingen afgifter at udrede; behøver ikke at lønne tjenestepersonalet af næringsdriftens udbytte; er uaf-

hængig af arbejdstilbud, da den kan tiltvinge sig dem, og endelig er den sikker for arbejdsnedlæggelse og lønningsforhøjelse o. l. — kort den er istand til at trodse enhver konkurrence. Men benytter den sin overlegenhed, så foruretter den de næringsdrivende, hvis forbitrelse herover er så meget større, som disse, gennem deres skattepligt, ere tvungne til selv at give regeringen våben i hænderne imod sig.

Undlader derimod staten på den anden side, af skånsel mod den fri næring, fuldt at benytte produktionens hovedfaktorer, kapital og arbejdskraft efter alle statsøkonomiens regler, så handler den irrationel, uøkonomisk og giver herved de andre befolkningsklasser anledning til grundede klager. — Også hvor staten, ved bortforpagtning af fangernes arbejdskræfter, tilsteder en fri konkurrence mellem enkelte entreprenører og ved lige dulighed giver den højstbydende tilslag, uden selv at tilskyde produktionskapital, vil den altid skade om ikke entreprenørerne så dog de fri næringsdrivende i deres interesser. — Når Sichart forudsætter, at arbejdet med fangekræfter altid vil synes tilløkkende for *mange* industridrivende, så stadfæstes denne anskuelse som bekendt ikke af de mangeårige erfaringer i den preussiske stat, således som indenrigsministeriets oven meddelte udtalelser allerede have godtgjort.

Efter Sichart's opfattelse måtte alle håndværkeres og industridrivendes berettigede klager forstumme, dersom staten kun satte fangerne i virksomhed med dens egne talrige fornødenheder for hær, flåde og alle andre forvaltningsgrene; thi da vilde den, sålidt som en privat person, der selv udførte sine huslige fornødenheder, kunne siges at optræde som næringsdrivende. Den vilde da arbejde til bedste for alle undersætter,

give afkald på kapital, entreprise, forretningsfordel; være producent og forbruger i én person. Når da ved denne fremgangsmåde den næringsdrivende, der tidligere havde været beskæftiget for staten, berøvedes en fortjeneste, kunde dette ikke være afgjørende; thi at en god kunde gik tabt for enkelte kunde ikke være så skadende, som at staten optrådte som industriel konkurrent på det offentlige marked. I finansiel henseende vilde denne fremgangsmåde være anbefalelig, fordi de fornødenheder, der skulle dækkes ved fangearbejde, ikke eller dog kun i ringe grad ere underkastede foranderlighed, og forbruget derfor let vilde kunne forudbestemmes.

Faren for overproduktion vilde på denne måde fjærnes; en hyppig forandring af industrigrene, således som det oftere gjøres nødvendigt for arbejdet på markedet, vilde ikke behøves; det vilde ikke være at befrygte, at bestyrelsen og statskassen kunde beredes forlegenhed ved arbejdsstandsning. På grund af de færdige varers sikre afhændelse vilde arbejdet på lager ikke have ringeste betænkelighed; ja under enkelte omstændigheder vilde fyldte lagere være til betydelige fordele for staten. Ved en således indrettet drift vilde enkelte fængsler, ved særlige forhold f. eks. beliggenheden i industrielle egne, med fordel kunne bestemmes for specielle produktionsgrene og da fortrinsvis tildeles de deri allerede uddannede fanger. Når da enhver anstalt, foruden de store industrigrene til statens brug, også udførte alle til dens eget behov nødvendige arbejder og håndværk, da vilde det heller ikke efter dette system kunne mangle på et tilstrækkeligt antal af forskellige arbejdsgrene til hensigtssvarende fordeling mellem fangerne.

Den alt tidligere anførte major *Du Cane*, general-

inspektør for de engelske fængsler, siger i sin beretning om den omhandlede del af vort tema: Regeringen støder på megen modstand såvel fra lokal- som central-øvrigheder på grund af dens manufakturdrift og konkurrence med det fri arbejde. Hvor ufornuftig denne modstand end er, bliver den ikke uden virkning. Den enkelte forretningsgren, der netop lider ved konkurrencen, lader det ikke mangle på højrøstede klager og finder altid virksomme talsmænd, og, efter den grundsætning, at, hvad der vedrører alle, bekymrer ingen, finder denne agitation ingen modvægt i en agitation til gunst for den offentlige interesse og for hine, som nærmest varetage denne interesse. Også håndværkerforeningerne modsatte sig denne regeringens fremgangsmåde, og endnu før ganske nylig har en sådan forening atter affattet resolutioner imod fængselsarbejdets konkurrence. Det er klart og behøver ingen nærmere belysning, at folk i friheden, omendskønt de kun kunne fortjene deres livsophold ved konkurrence med en og anden, dog skulle arbejde og derfor, når de befinde sig i fængsel, ikke gjøre andet end at fortsætte denne konkurrence. Ikke destomindre gives der en vis grændse for fængslernes forvandling til industrielle etablissementer. Jeg vilde således finde en beskæftigelse betænkelig, der fordrede anskaffelsen af store kostbare anlæg og maskiner ved offentlige midler, hvorved værdien af de dermed udførte arbejder vilde stå i misforhold til fangernes arbejdsydelse, fordi konkurrencen i sådant tilfælde mindre vilde have at kæmpe med fangernes arbejde end mod regeringens kapital. Gevinsten bliver i fængslet et underordnet spørgsmål, det bringer forholdene med sig. Man kan i et regeringsetablisement ikke vente, at gevinsten altid ligeså ængstelig skal tages i betragtning som i et privat fore-

tagende, således at ved den slags anlæg for offentlige midler pengespørgsmålet let behandles med ligegyldighed og fører til, at de færdige varer afsættes til for billige priser og derved utilbørlig skade den fri arbejder. Mange af de skadelige følger, som manufakturdriften i fængsler fører med sig, ville kunne undgås, når der udføres arbejder for regeringen selv, og sådanne arbejder foretrækkes for alle andre.“

Bruun, direktøren for det danske fængselsvæsen, går, i sin tjenstlige beretning om de derværende straffeanstalter pro 1868-1873, ud fra andre anskuelser om den hensigtsmæssigste indretning af arbejdsdriften og følgerne af konkurrencen med den fri industri. Han siger herom: „Arbejdet skal nærmest og fremfor alt tjene til at befordre straffeformålet, men ved siden heraf har det også et andet mål, nemlig formindskelsen af de omkostninger, der påføres staten ved straffefuldbyrdelsen. Med hensyn hertil er man gået i forskellige retninger; enten har man drevet arbejdsvæsenet for statens regning, eller man har overdraget det til privatpersoner for en vis betaling.

Erfaringen har nu, idetmindste her til lands, tilstrækkelig bevist, hvilken af disse veje der er den fordelagtigste. Ikke at tale om at bestyrelsen af en straffeanstalt, når den på regeringens vegne skal optræde som fabriksherre, kommer ind på et område, som er fremmed for dens egenlige virksomhed, bliver straffeanstalten derved en fabrik, som bestyrelsen i almindelighed ikke formår at lede. Det bliver derfor nødvendig at ansætte en fabrikkyndig mand, og selv når man er istand til at finde en sådan, hvis staten er villig til at lønne ham rigelig, så forekommer derved en dualisme i bestyrelsen, som virker i modsat

retning, i det den ene efterstræber fangens re-
habilitation, den anden det størst mulige udbytte.

Vi ville her dog ikke nærmere undersøge, hvor-
vidt det kan anses for rigtigt, at staten selv optræder
som konkurrent ligeoverfor den private industri. Spørgs-
målet kan her alene blive, hvad der er det fordelag-
tigste for staten, og i denne relation er det klart, at
denne, når den selv overtager arbejdsdriften, må stå
tilbage for den private fabrikant, idet straffeanstalten
ikke blot på grund af kontrollen både med indkøb af
råstoffer og ved fabrikatets afsætning er så bunden,
at det gunstige øjeblik for indkøb og salg ofte går
tabt, men også i henseende til anskaffelsen af nye
maskiner og redskaber er forhindret i at kunne, såle-
des som den private fabrikant, bestandig forbedre sit
fabrikat. Det må derfor anses som det mest hensigts-
svarende at overdrage arbejdsdriften til private.

Fængselsbestyrelsen kan da udelukkende hellige
sin opmærksomhed til straffefuldbyrdsen, og man kan
da, når man kontraherer med den private fabrikant,
have lejlighed til at forebygge dennes direkte eller
indirekte indvirkning på den behandling, som fangerne
skulle være underkastede. Dette har da også i de
sidste 15 år været ministeriets opgave, og ikke alene
er det pekuniære udbytte af arbejdskraften, i sammen-
ligning med hvad det tidligere indbragte, da staten
selv benyttede fangernes arbejdskraft, ikke blevet
ringere men derimod næsten gennemsnitlig blevet
dobbel så stort“.

Bruun efterviser da i det følgende af sin beret-
ning, hvilke grunde der have været og endnu ere skyld
i, at værdien af fængselsarbejdet ikke står i det rette
forhold til den fri arbejds løn. Han finder årsagen for
endel i afslutningen af den endnu løbende arbejds-

kontrakt netop ved tidspunktet af en dybtgående forretningskrise og i det lange tidsrum af 15 år, som dengang fastsattes for kontrakternes afslutning.

For en anden del fremkommer hint resultat af fangerens personlighed og den nødvendige indretning af alle fængsler; thi mer end 25 pct. er af attesteret svagelig konstitution, andre i høj grad udulige, et ikke ringe antal lediggængere fra ungdommen af; dertil kommer endnu et betydeligt antal nærsynede fanger, som i fængslingstiden kun mangelfuldt eller slet ikke kunne uddannes for en industriel eller håndværkermæssig virksomhed, og flere lignende årsager.

De to fængselsdirektører i Sveits, *Müller* i Lenzburg og *Kühne* i Argau, udtale sig om konkurrencespørgsmålet på en kort og fyndig måde, idet den første i sin beretning pro 1868-70 siger: „Klagerne fra kantonets håndværkere over anstaltens konkurrence ere endnu ikke forstummede. I den overbevisning, at ethvert forsøg på at gendrive dem som ubegrundede og overdrevne vilde være frugtesløs, skal jeg denne gang ikke gå nærmere ind derpå men kun tillade mig den bemærkning, at en dygtig såvel theoretisk som praktisk faguddannelse fra de unge håndværkeres side på den allersimpleste måde vilde gjøre slige klager overflødige.“

Kühne nærer i sin alt tidligere anførte beretning alvorlige tvivl om straffeanstaltens berettigelse til at træde i ubegrændset konkurrence med håndværkerne; han mener imidlertid at kunne fjærne denne tvivl derved, at han undgår at modtage arbejdstilbud for sin anstalt fra dens egen, stedlige kanton St. Gallen men istedenfor søger den nødvendige beskæftigelse fra nabokantonerne.

Om nu, sét fra den domfældte konkurrences

standpunkt, nabokantonerne kunne være særdeles tjente dermed, er dog meget tvivlsomt; og når nu disse nabokantoners fængsler af ren gensidighed søge deres arbejde i St. Gallen, så vil fjærnelsen af den farlige konkurrence vel ikke strække sig langt.“

Den forhenværende Bruchsaler arbejdsforvalter, nuværende archivar *Bauer* har i sit ovennævnte skrift om arbejdsdriften i fængslerne og i den af ham bearbejdede del af årsberetningen fra Bruchsal indtrængende beskæftiget sig med spørgsmålet om, hvorledes arbejdsdriften i fængslerne hensigtsmæssigst kan ordnes for at tilfredsstille alle dens opgaver og mindst mulig skade de fri næringsdrivende. Jeg kan naturligvis her kun henpege til de af hans mange udtalelser, der specielt berøre nærværende foredrags indhold. Han siger blandt andet: „Det kan ikke overraske, at arbejdsdriften i straffeanstalterne som oftest bliver genstand for angreb af en kritik, der synes uomstødelig sandhed for enhver, der står udenfor sagen, men for de indviede kun er resultatet af uholdbare teorier, overdrevne fordringer til en straffeanstalts kræfter eller også tågeskikkelser, der blive til intet, såsnart man berører dem med en prøvende hånd. — Ikkun sådanne arbejder og håndværk egne sig for straffeanstalter, der ikke udfordre nogen lang læretid. —

Det bedste vil være i straffeanstalterne at indskrænke sig til den slags arbejder, der tjene til tilfredsstillelsen af almindelige fornødheder eller dog idetmindste i den provinds eller i det land, hvor fangen hører hjemme, anses for en fornødhed af almindelig beskaffenhed. — Meget hensigtssvarende er ordningen i de lande, hvor fangen beskæftiges med forfærdigelsen af uniformer og militære udrustningsrekvisitter. — Som aldeles forkastelig betegner *Bauer*

der i Frankrig stedfundne og endnu mængdesteds brugelige bortforpagtning af en eller flere anstalters samtlige arbejdskraften til en eneste entreprenør, idet denne ikkun har sin egen interesse til formål og kun betragter fangens tilvænning til orden og disciplin som en forhadet bisag, jo mere der derved går tabt af arbejdstiden. Ved engagementet af sin værkfører vil han kun tage lidet hensyn til, om denne egner sig til omgang med fangen, men udelukkende tage hensyn til hans dulighed og faglige kundskab og færdighed. Ved entreprenørens betydelige indflydelse på fangens fremtidige ve og vel vil bestyrelsen mer eller mindre lammes med hensyn til disciplin og forbedringsbestrebelse. Fangen opslides for arbejdsdriften uden nogen hensynstagen til hans sundhed; han bliver kun anvendt maskinmæssig ved den mest udstrakte arbejdsdeling og i teknisk henseende kun slet uddannet. Døren åbnes på vid gab ved dette system for alle mulige smuglerier og betænkelige forbindelser mellem fangerne indbyrdes og med yderverdenen, og staten lider som oftest et finansielt tab. At i reglen en højst betænkelig konkurrence med den fri næring er forbunden med dette system, ligger så nær, at det er overflødig at spille ord derpå.

Derimod finder Bauer det hensigtssvarende og uden fare at bortleje arbejdskraften til flere enkelte arbejdsgivere, der levere det nødvendige værktøj og råstoffer og modtage de færdige stykker arbejde af bestyrelsen. Dog fordrer han ved denne fremgangsmåde, at arbejdsgiveren formenes adgang til værkstederne; at hans sankvem indskrænkes til bestyrelsen, at han i reglen benytter sådanne arbejder, som danne et selvstændigt håndværk, eller hvormed fangerne efter genvunden frihed kunne erhverve deres brød: at

værkmestrene udelukkende ansættes og blive afhængige af fængselsbestyrelsen mod en passende arbejdsløn pr. dag eller stykke svarende til den almindelige for frit arbejde.

Mere kompliceret og vanskelig end begge de foran behandlede beskæftigelsesmåder for fangerne karakteriserer Bauer den i Bruchsal drevne fabrikation for anstaltens egen regning, som navnlig påfører arbejdsforvalteren særdeles vanskeligheder og ansvar. På den anden side begunstiger denne fremgangsmåde indførelsen af et større antal arbejdsgrøne, frembringelsen af bedre fabrikater, opnåelsen af højere lønningsbeløb — navnlig når fængslerne ere beliggende på mindre pladser. Gennemførligt er dog dette system kun da, når arbejdsbestyreren ikke blot er en dulig embedsmand, men fuldt så meget rutineret købmand og forretningsmand, som forstår at gjøre de billigste indkøb og afsætte til de højeste priser, besidder verekundskab, kender de bedste leverancekilder, er forsynlig, samvittighedsfuld, forsigtig og forstår at drage fordel af enhver heldig konjunktur.

I hele hans forhold må embedsmanden mindre gjøre sig gældende end den kloge og dannede forretningsmand.

Konkurrencen med den fri næring behandler Bauer på efterfølgende måde:

„Ikke alene i sådanne stater, hvor næringsforholdene ere beskyttede af laugsvæsen; men også i de lande, hvor der hersker den mest uindskrænkede næringsfrihed er der opdukket klager og besværinger over arbejdsanstaltnes forretningsdrift og den håndværksstanden derved beredede forulempelse. Vi kunne mindes de storartede *meetings* på forskellige steder i Amerika, de stormfulde petitioner i Frankrig, avisfejden

i Sveits o. s. v.; vi se, med hvilken ængstlighed enkelte tyske stater banlyse enhver beskæftigelse fra fængslerne, der kan stemples som genstand for konkurrence med den fri arbejder; endelig finde vi, at hensynet til håndværksmandens interesse er hovedmotiv til arbejdskrafternes bortgivelse til entreprenører. Dette motiv beror på en ganske fejlagtig forudsætning. Selve produktionen formindskes jo aldeles ikke ved entreprisen; konkurrencefaktoren, tilbudet, vareprisen bliver ganske af samme virkning, som om fangearbejdet direkte blev bragt på markedet. De næringsdrivende blive altså slet ikke ophjulpne ved bortforpagtningen af fangernes arbejdskraft; derimod drage enkelte mindre heldigt stillede nytte af denne arbejdskraft, hvorved skaden for de øvrige håndværkere og købmænd, der ikke kunne holde konkurrencen stangen, ingenlunde ophæves“. —

Bauer henviser nu til, hvorledes de forskellige bestræbelser i Frankrig for at forebygge det oftnævnte onde endte uden resultat. Efter forslag af grev Laine skulde fangerne altid kun beskæftiges i sådanne arbejder, der ikke udøvedes i det departement, hvor anstalten var beliggende; hvis da fangerne efter løsladelsen vilde leve af det tillærte arbejde, måtte de udvandre til et andet departement, hvor det blev udøvet; — en forholdsregel af nok så betænkelig natur som den frygtede konkurrence. Den tidligere, alt omtalte, radikale forholdsregel af den provisoriske regering af 1848 aldeles at ophæve al tvangsarbejde i fængslerne kastede det rene vand ud med det snåvsede og måtte snart igen tages tilbage.

Bauer formener, at en nøjagtig statistik over de enkelte arbejder med tallet af deres udøvere i fængslerne og i friheden, og en sammenligning af det frembragte

arbejdes værdi fra begge parter, vilde føre til den overbevisning, at det tryk, som fængselsarbejdet udøver på den fri industri, er så forsvindende, at det i og for sig men i særdeleshed med hensyn til fængselsarbejdets formål slet ikke vil kunne komme i betragtning. — Han tilføjer: „Konkurrencen eksisterer nu engang, og man må sige hvad man vil, den er berettiget, tilladelig og uundgåelig. Straffeanstaltens indtrædelse i konkurrenternes række finder sin berettigelse såvel fra et menneskeligt som fra et finansielt og et nationaløkonomisk standpunkt. Når de i straffeanstalterne indsatte håndværkere generholde friheden og atter begynde deres arbejde, da vil ingen finde noget anstødeligt deri. Konkurrencen tør ikke forglemme at tælle alle arbejdskræfternes addender, også dem, der på kortere eller længere tid forandre arbejdsplads, og som i straffeanstalten have den samme, i hvert tilfælde ingen større vægt, før og efter indespærringen. Den fare, som straffeanstaltens arbejdskræfter påføre de fri arbejders velvære, bliver i sammenligning med andre trykkende forhold for håndværkerne næsten til intet. Den fabriksmæssige drift af de fleste håndværk, kapitalens magt, de mekaniske kræfter tynde i hvert tilfælde langt mere på håndværksstanden, som måtte lide uendelig ved disse faktorerers vægt, dersom ikke konsumtionen holdt skridt med produktionen. Straffeanstaltens produktion kan kun da medføre væsentlig skade for de fri håndværkere, når:

- 1) afsætningen af en stor mængde af samme slags varer indskrænkes til en snever omkreds,
- 2) når priserne sættes for lavt.

Selv om man antager, at en part af samfundet taber den gevinst, der indvindes ved fængselsarbejdet,

så følger deraf slet ikke, at fangernes rentable beskæftigelse er uret mod det fri arbejde; thi hvad der ved fængselsarbejdets ophør vilde vindes for enkelte, vilde gå tabt for almenheden ved den forøgede udgift til fangernes underhold, og følgen vilde kun være, at det arbejde, som giver denne gevinst, dog vilde blive udført af andre istedenfor af fanger.“

Hvor afgjort en talsmand end Bauer er for det system, der vil arbejdsdriften for anstaltens egen regning, kan han dog ikke lukke øjnene for de med årene bestandig voksende vanskeligheder for sammes lykkelige gennemførelse. I Bruchsalers årsberetning for 1868 og 1869 henviser han til, at fangernes håndværksmæssige uddannelse mer og mere taber i betydning, idet handel og fabriksdrift bemægtiger sig næsten alle artikler, som tidligere produceredes af enkelte håndværksmestre under laugsvæsenets beskyttelse. Kapitalens magt har vunden en så overvejende indflydelse, at det allerede falder de små håndværkere overordenlig svært at slå sig redeligt igennem. — Så meget større må da vanskelighederne være for løsladte fanger for at sikre deres eksistence i friheden ved håndværksarbejde med deres som oftest meget beskedne faglige dulighed. Følgen bliver da, at også straffeanstalterne med hensyn til deres egen arbejdsdrift se sig henviste til større industri- eller arbejdsgrene for at opnå varig og lønmende beskæftigelse. Det i den nyere tid overordenlig udvidede indkøbs og afsætningsområde betinger en hård konkurrencekamp — en kamp så meget sværere for fængselsbestyrelsen, som denne kun driver sin industri med primitive midler, medens konkurrenterne bevæge sig på de industrielle fremskridts højder. Bekymret siger han med blikket på fremtiden:

„Hvor længe endnu vil vel vor produktions beskaffenhed kunne sikre os imod overvægten af den fabriksmæssige, altså langt billigere vareproduktion? — I industrien kommer det ikke alene an på at have et åbent øje for de tekniske fremskridt og at tilegne sig disse hjælpemidler, men det gælder også om at vælge det rette tidspunkt for ikke først at begynde væddeløbet med konkurrencen, når den har fået så stort et forspring, at det ikke igen kan nåes uden overanstrengelse.“ Han fordrer derfor anlæg af større magasiner for oplag af råmaterialer, opbevaring af de enkelte industrigrenes fabrikater, paklokaler, o. s. v., kort en række af lokaliteter, som ved arbejdsdriften for egen regning vil fordyre fængselsanlægene i et ikke ubetydeligt forhold og derved formindske arbejdets rene indtægt med den tilsvarende rente. — Trods alle disse betragtninger giver han dog arbejdet for egen regning afgjort fortrinet for fremmede arbejdsgiveres entrepriser, således som det t. c. består næsten overalt i Nord Tyskland; fordi entreprenørernes, værkstregenes, de med transport og kørsel beskæftigede folks færden og samkvem i og ved fængslet kan have meget betænkelige følger for disciplinen og forbedringsopgaven; fordi bortlejningen af arbejdskrafterne hyppig finder sted med for lavt ansatte lønninger og derved egger den ikke altid uretfærdige forbitrelse i de konkurrerende håndværkskredse, således som det jo er bekendt, at en eneste portefeuille-fabrikant ved en nordtysk straffeanstalt beherskede alle Tysklands markeder med sine artikler og derved fremkaldte alle deres vrede og misundelse, der arbejdede i samme industrigren. —

I årsberetningen for 1871 udvider Bauer begrundet på den konkurrerende fri industris fremskridende

udvikling, sine fordringer for straffeanstaltens egen fabrikation til anvendelsen af dampkraften for at kunne bestå i væddekampen med den rivaliserende fri næringsdrift. —

Hermed må det være nok med fremførelsen af enkelte stemmer om fængselsarbejdets bedste indretning og den størst mulige undgåelse af en skadelig konkurrence med det fri arbejde.

Forinden jeg imidlertid skrider til afslutningen af denne materie og nedlægger min egen opfattelse af sagen i et antal af faste sætninger, vil jeg endnu med få træk berøre arbejdsorganisationen i de i mange henseender mønsterværdige belgiske fængsler, således som den er fremstillet i det nylig udgivne værk om det belgiske fængselsvæsen af Geheime-overjustitsråd *Starke* (decernent for fængselsvæsenet i det preussiske justitsministerium.)

Derefter afhænger det i Belgien for tiden af den idømte frihedsstrafs beskaffenhed, om fangen kan tvinges til arbejde eller ikke. Kun regeringen har at tage bestemmelse om anvendelsen eller eftergivelsen af arbejdstvang, og kun sådanne arbejder tør vælges, der ikke anses for usunde. Arbejderne skulle så vidt muligt kunne udføres af én person; kunne læres i den muligt korteste tid og skulle fordrø både åndelig og legemlig virksomhed; de skulle indbringe den størst mulige fortjeneste og gøre det muligt for fangen efter løsladelsen at ernære sig og familie ved fortsættelsen af hans tillærte arbejde. Efterat tidligere entreprise-systemet havde bestået for alle fængsler, gik man, for at formindske de med samme forbundne ulemper, over til kun at beskæftige fangerne med arbejder for staten, navnlig for hæren; man troede derved sikrest at neddæmpe alle privat-industriens

klager over skadende konkurrence. Dog også ved denne fremgangsmåde viste sig snart alleslags betænkelige misligheder og navnlig, at et af hovedformålene for fangernes arbejdsvirksomhed, at sikre hans udkomme efter frigivelsen, ikke blev nået. Selv de udlærte arbejdere, isærdeleshed de, der havde været beskæftigede med forfærdigelsen af klædningsstykker og sko for hæren, kunde ikke senere få nytte af det lærte, fordi de ikke havde lært deres håndværk efter de almindelig brugelige fordringer og former men kun efter de for hærens forskellige våbenarter brugelige, og derfor ikke vare skikkede til at arbejde i et frit skomager-, skrædder- eller andet værksted.

For at afhjælpe denne mislighed er arbejdet for staten nu for størstedelen indskrænket til landets store straffeanstalter (*maisons centrales*). Ved siden af disse arbejder er der indført et system, der strengt taget hverken hører til det ene eller det andet af hovedsystemerne. Arbejdet udføres for bestemte fabrikanter eller private entreprenører, der levere råmaterialet og betale arbejds løn for de deraf forfærdigede varer. Men disse arbejdsgivere have hverken noget at gøre med arbejdets ledelse eller fangernes tillæring eller ansættelsen af værkførere; ikke heller udføres arbejdet på deres ansvar, men de have meget mere ret til at tilbagevise de dårlige arbejder — dog gælder ikke denne regel for statens arbejder. — For de fængsler, som benævnes *prisons secondaires*, gælder nu den bestemmelse, at de *kun* må udføre arbejder for entreprenører eller fabrikanter. Undtagelsesvis og i særegne tilfælde, i hvilke tilsynskommissionen træffer afgjørelsen, kan det endog tilstedes fængselsdirektøren at lade arbejde udføre for egen regning. Ved dette system tilstræbes den fordel, at fangerne

uddannes fuldstændigere i deres håndværk, end det tidligere var tilfældet; de arbejde for en privatfabrikant, i hvis værksted de have udsigt til også efter løsladelsen at kunne finde beskæftigelse. På den anden side er også betænkeligheden ved konkurrencen med den fri arbejder imødegået derved, at lønnen i almindelighed ikke tør sættes lavere end den, der i reglen betales den fri arbejder. Dette gælder navnlig i det tilfælde, at direktøren lader arbejde for egen regning. —

Ansvar for arbejdets kvalitet bæres i Belgien ligesålidt som i Preussen af staten, endskønt det heller ikke påbyrdes arbejdsgiveren. Kontrakterne med private eller entreprenører slutes meget mere af fængselsdirektørerne på deres eget an- og tilsvær, hvorimod der tilfalder dem en anseelig part af arbejdsdriftens nettoudbytte. Med hensyn til det tab, direktøren kan lide, når arbejdsgiveren vægrer sig ved at modtage et arbejde på grund af mangelfuld kvalitet, tilstedes det ham at optage 300 francs i forskud af arbejdets nettoudbytte. Selve dette deles, efter fradrag af hvad der gives fangen, således mellem staten og direktøren, at dennes remunerationsandel — indbefattet de som forskud tilståede 300 frs. — ikke må overstige en sum af 2000 frs. for visse større fængsler, for de øvrige ikke 1000 frs. Anstaltens øvrige embedsmænd have ingen andel i arbejdsfortjenesten. For at forebygge den fare, der kunde ligge i direktørens personlige interesse i arbejdsdriftens resultater, er der overdraget tilsynskommissionerne en indflydelsesrig medvirkning. — Arbejdet i fri luft er i Belgien ingenlunde udelukket i fængslerne men består kun i vedligeholdelsen af haver og græsplæner indenfor murene, og i anstalterne med fælles arbejde

inde i åbne kun imod regnen beskyttende haller. Arbejde udenfor anstalten, hvad enten i offentlig eller privat interesse, er ikke tilladt, idet det ikke stemmer med straffens natur og formål og fuldstændig betager den sin karakter af straf. —

Som resultat af foranstående overskuende fremstilling ligesom af min egen praktiske livserfaring vil jeg nu sammenfatte min mening om nærværende foredrags genstand i efterfølgende sætninger:

1. Arbejdet i fængslerne er nødvendigt af *sædelige* grunde. Idet nemlig ethvert menneske fra dette synspunkt er bestemt til alvorlig virksomhed her på jorden, kan en straffefange ikke være udelukket fra denne almindelige såvel guddommelige lov som naturlov, og fordi lediggang for et menneske med forbryderiske tilbøjeligheder vilde i for højet grad blive en kilde til alle slags laster og synder.

2. Arbejdet er endvidere nødvendigt for statens *finansielle* interesser og for dens hæderlige borgeres, som gennem høje skatter må bære omkostningerne ved fængslernes opførelse og vedligeholdelse, for fangernes bevogtning, for deres åndelige og legemlige tarv. Det bliver derfor et uomtvistelig pligtbud, at sunde fanger med deres arbejdskraft skulle bidrage idetmindste endel til disse omkostninger.

3. Fangernes vedholdende beskæftigelse er et meget betydningsfuldt hjælpemiddel for den blandt forbrydere nødvendige faste *disciplin*.

4. Arbejdet kan ikke undværes af hensynet til fangernes sundhed, fordi ørkesløshed, i forbindelse med en længere fængsling, andre ufordelagtige indflydelser, både åndeligt og legemligt vilde føre for dørlige følger med sig.

5. Arbejdet yder et middel til at indrømme den

flittige fange en *præmie* af arbejdsgevinsten, der skaffer ham en tilladt og med fængselsindretningen forenelig nydelse ligesom lejlighed til at understøtte hans trængende familie og til at bringe en sparepenge med ved den genvundne frihed.

6. Af den almindelige arbejdsforpligtelse for ethvert sundt menneske fremgår det resultat, at fangerne heller ikke under fængslingen forøge massen af de på det store almindelige arbejdsmarked konkurrerende kræfter.

7. Da det med sikkerhed tør forudsættes, at de i straffeanstalterne engagerede arbejdsgivere, hvis de ikke fik fanger til arbejdere, vilde sætte lige så mange fri arbejdere i virksomhed i de samme forretningsgrene, så følger deraf, at heller ikke konkurrencen for de enkelte slags arbejds- eller fabriksdrift forøges ved fængselsarbejdet.

8. Fra det blot og bare konkurrencestandpunkt er det uden al betydning og indflydelse, om arbejdet udføres i straffeanstalterne kun for statens institutioner, — hær, flåde o. s. v. — eller for anstalternes egen regning, eller overdrages til industrielle entreprenører; da der i ethvert af disse tilfælde i den enkelte berørte arbejdsgren altid vil fremkaldes den samme konkurrence efter tallet af hoveder og dygtighed.

9. Når da ifølge de anførte grundsætninger fængslernes deltagelse i konkurrencen på det almindelige marked nøjagtig er ligeberettiget med enhver anden arbejdsbranches, så kan der kun blive tale om at fjærne alle momenter for en virkelig skadende, betænkelig konkurrence, der ikke tilsteder eller dog i høj grad vanskeliggjør det for andre industridrivende at holde sig på markedet med en lønnende fordel ved siden af fængselsarbejdet.

10. Til opnåelsen af denne hensigt må fængselsbestyrelserne og opsynsvrighederne med al alvor stræbe efter ved arbejdet for egen regning at opnå såvidt muligt de samme priser for de færdige fabrikater, som konkurrenterne fordre og opnå, og ved entrepris-systemet tilnærmelsesvis lade sig betale den samme arbejds løn, som sædvanlig ydes de fri arbejdere i den samme egn for lignende arbejder.

11. Men for rettelig at kunne sammenligne det fri arbejde med fængselsarbejdet tør man ikke lade det være ude af betragtning, at et stort antal nærsynede fanger i den nødvendige læretid næppe kunne uddannes til brugbare arbejdere for håndværk og industri; at der er et ikke mindre antal af sådanne fanger, der ikke besidde den mindste fordannelse; at der er en mængde arbejdssky lediggængere, vagabonder og drukkenbolte i forbryderverdenen ligesom et vægtigt antal af svage, sygelige og gamle personer; at alle disse have en betydelig indflydelse på fængselsarbejdets kvalitet, kvantitet og værdi.

12. En lignende virkning udøver de i straffeanstalterne uundgåelige ophold og standsninger i arbejdet, således gudstjeneste, skole, gårdtur, besøg af direktør, læge, præst, af fangernes familie, rengjørelse af lokale o. s. v. — Ved slige forstyrrelser bliver fangernes daglige arbejdstid kortere end de fri arbejders.

13. Som følge heraf kan arbejdsudbyttet pr. dag og individ, også under iøvrigt lige forhold, aldrig blive det samme for begge kategorier. Vil man nu angive *gennemsnits*-udbyttet i den hele anstalt for én fange i et helt år, da må man fremdeles tage i betragtning, at i dette antal af individer indbefattes alle selve husvæsenets arbejdere, som kokke, vaskere, rengjørere,

havearbejdere, husskræddere og skomagere o. s. v., for hvilke der enten slet ikke beregnes nogen arbejds løn eller kun en meget lav ubestemt arbejds løn. Sådanne gennemsnitstal give altså aldrig en absolut målestok for sammenligning med fri arbejders fortjeneste og kunne derfor selvfølgelig heller ikke benyttes til udmålning af fængselskonkurrencens farlighed.

14. Den nærmeste betingelse for undgåelsen af en virkelig betænkelig konkurrence synes den, at større staters fængsler, såvidt det lader sig gjøre, fordeles ligeligt omkring i hele landet; at ikke flere etableres på samme sted eller i for stor nærhed af hverandre. Hvor dette synspunkt lades upåagtet, må straffeanstalterne konkurrere indbyrdes for at opsøge arbejde, hvorved de selv hjælpe til at trykke arbejds lønnen, og der opstår tillige fare for, at et stort antal fanger beskæftiges med ligeartede arbejds grene, hvor ved let fremkaldes en meget følelig konkurrence med omegnens fri arbejdere og disses berettigede forbitrelse.

15. For såvidt muligt at undgå arbejds-produktion *en masse* i enkelte grene og på den anden side for at kunne ansætte hver enkelt fange ved den for hans legemlige og tekniske kvalifikation mest passende beskæftigelse synes det nødvendigt i hvert fængsel at indføre et forholdsvis stort antal af forskellige arbejder; men ikke at lade flere end i det højeste 50 til 100 fanger beskæftiges med hver enkelt.

16. Forsåvidt det er udførligt og fængslerne med deres arbejds kræfter og indretninger ere istand dertil, synes det særdeles anbefaleligt at lade alle statens egne nødvendige arbejder udføre af fanger; idet herved utvivlsomt sikres såvel fængselsbestyrelsen som staten det størst mulige udbytte af fangearbejdet og bydes den første en mere fast, af foranderlige kon-

junkturer uafhængig arbejdsvirksomhed, og konkurrencen med de fri arbejdere gjøres mindre følelig og trykkende.

17. Hvor staten ved anvendelsen af entrepriser i fængselsarbejdet foranstalter offentlig udbud af fangearbejdskraften og upartisk giver enhver hæderlig, kvalificeret entreprenør, hvis arbejde er passende, tilslag ved det højeste bud, og dernæst ikke tilsteder forfærdigelsen af håndværksvarer, der også frembringes af fri arbejdere i fængslets naboskab, der har den fra sin side gjort alt, hvad der kan gøres til forebyggelse af en betænkelig konkurrence. De fri industridrivende få da lejlighed til ved at tage del i tilbud af fangearbejde at bringe al farlig rivalitet indenfor de rette grændser eller ganske at fjærne den.

18. Hvor fængselsarbejde for egen regning er almindelig, tørde det næppe være at anbefale at optage anvendelsen af dampkraft til mere storstilet fabrikation. Selv afset fra det mislige ved ildfarlige anlæg på et sted, hvor hundreder af mennesker ere sammentrængte under lås og lukke, så udfordre sådanne indretninger så betydelige udgifter, at de nødvendige midler til vigtigere ting, navnlig den tiltagende brug for isoleringslokaler, let derved måtte tilside sættes.

19. Arbejde i det fri synes kun forsåvidt tilstellig, som det ikke ophæver straffeformålet, ikke skader disciplinen og forbedringsopgaven.

Det kan kun være tilrådeligt at tillade det indenfor fængselsmurene eller dog i ikke altfor stor afstand fra fængslet, at undgå fangernes til skue stilen, aldrig dertil at benytte farlige forbrydere, og andre dertil skikkede fanger kun i de sidste måneder eller uger af deres fængsling.

20. At gjøre fængselsdirektørerne selv til entre-

preneører for arbejdsdriften eller knytte deres pekuniære interesse til arbejdets udbytte ved udlejning af fangerne til fremmede entreprenører, således som det sker i Belgien, synes efter tyske begreber i høj grad betænkelig for den embedsmændige integritet. Der vilde dertil ikke blot udfordres en uddannet flersidig forretningsdygtighed i forening med direktorial talent for de øvrige fængselsopgaver, men også sædeligt jernfaste mænd for ikke at lide skibbrud på sådanne fristelser. Hvor de virkelig undgik egennyttens og den personlige interesses farlige skær, vilde de dog altid blive ledsagede af fangernes og deres underordnedes mistanke, som om deres befalinger og forholdsregler ikke alene udsprang af den tjenstlige interesse men også af hensynet til den personlige fordel. — Mistænkkelighed og bagtalelse høre til forbryderiske naturers daglige brød og er i fængsler et yppigt ukrud. Ligeoverfor dem gælder det fremfor alt at fjerne den blotte mulighed for mistanke fra fængselsdirektørerne. Den særlig beskikkede tilsynskontrol vil kun være et svagt bolværk.
